

И СЛЪНЦЕ, И ЗНАМЕ

МАРКО СЕМОВ

Васил Левски си остава най-необяснимият и най-неуловимият потъмък на българския родов корен. Нищо друго и никоя друга личност в нашата история не е излъчвала такава национална гордост, нищо друго и никой друг не е събуждал в душата ни толкова национално самочувствие. С нищо друго и с никой друг в такава степен ние не сме се изправяли пред света, за да му предложим една от мерките за човешка необятност. Само аз зная стотина души, които са изрязали, подвързали и пазят като най-голямо богатство, натрупано през живота им, всичко, което е написано за него.

Някога нямаше класна стая, в която да не висеше портретът му, вямаше читалище без него, за хиляди, за милиони хора той беше не човек, а икона. Не в преносния смисъл на думата, а в прекия. Стои над леглото — под него кандилото. . . Дойдоха години, в които взехме да подменяме портретите. . . Там, където стоеше Левски, застанаха други. Някои от тях бяха слаби и случайни хора — стените малко задържат такива. Времето отново ни напомни за себе си, че то е над нас, по-горе и по-силно от нашите страсти. И че само то може да решава съдбата на портретите. Да се взрем в съдбата на България — едно пониква, друго гине, тук повет, там политически прах. Само там, където и най-малка следа нямаше от Апостола има — ни повет, ни прах. . .

За малкото години, в които изгоря, Апостолът извървя най-дългото разстояние. И най-трудното. От Къркрина — до сърцето на всеки българин. И няма власт, и няма сила, и няма кандидати за безсмъртие, които могат оттам да го изместят. . . Така Левски се превърна в съвестта на цял народ.

Българинът много търпи, и много преглъща. Това, което никога не изтърпя и не може да преглътне, е някой друг, на своя глава, без негово позволение да се приравни до образа на майка му. Там той е лют, там е страшен — неговата велика съобразителност и прочут реализъм там ги няма. До паметта на майка си, до най-святото място в душата си българинът допуска само Него. . . Когато една личност и това направи в съдбата на своя народ — значи той е вече смисъл на тази съдба, част от нея, неразделна и завинаги. Затова всеки от нас си има своя Левски.

За него много книги бяха написани. Много още ще се пишават. И филми се направиха, и тепърва ще се направят. Стихове почете сътвориха за него. И още ще творят. . . Художниците го рисуваха и тяхното майсторство винаги ще се мери по това могат ли те Левски в

платно да поберат. Никой Левски в платно не побра. Никой не можа Левски в песен да изпее. Никой го във филм не създаде. . . Където и да го сложиш — все по-голям. С каквито и цветове да го изписваш, неговите човешки цветове са повече. Каквато и песен да изпееш за него — Левски е по-силен от песента. Захари Стоянов да вземем — писателя, пред когото България проговори и проплака и благодарение на когото ние днес знаем почти всичко за себе си. И нему Левски се опря. Не се предаде изцяло той и нему. В тия филми, в книгите и стиховете, той винаги е добър, много добър, още по-добър, но никога такъв какъвто е у мене, у тебе, какъвто е у всекиго от нас. Защото, преди да стане световен, преди да напусне границите на поробеното си отечество, той беше много българин.

И ако Левски не бе роден в едно малко градче на Балканите, а в някоя от тъй наречените велики сили — Англия, Франция или Русия, — неговият портрет и име и досега щяха да бъдат ако не по-напред, то във всеки случай в първата десетка на най-оригиналните и неповторими революционери.

Той беше син на малък народ, смазан от робството, роден в нерадо и безпросветно време. Ала роден, за да му свети.

Какво е той тогава. . . И имаше ли го наистина? Или си го измислихме, защото толкова ни беше нужен. Страшно нужен, защото в тежки времена потребност имахме о нещо да се хванем. . . Може би наистина си го измислихме. Ала когато един народ може такъв невероятен син да си измисли, това значи, че този народ е вече достоен за него. Че има талант, че има ум и цветове за него. Следователно, че е узрял, за да го види. . . То в края на краищата е едно и също нещо. И така е било винаги в историята. Усети ли се времето натясно, влезе ли то в мъка и кризи, ражда си човека, който да разреже възлите и да отприщи силите за друг живот. Така се появи Спартак, така дойде Ивайло. В по-старите времена — Александър Македонски, в по-новите — Маркс, Енгелс и Ленин. Смишляът на човешкото оцеляване днес ражда нови имена. Между всички тях е и нашият Левски.

Казваме нашият и се сепваме. Не си ли позволяваме много, наричайки го така, не пристъпваме ли твърде близко към олтара. И на този въпрос всеки отговаря посвоему. Левски се сля със странните преображения на народната фантазия — от онова, за което народът мечтаеше в най-тежки времена, до жестокия край в Кървина. Защото, преди да стигне дотам, Левски беше обродил всеки български друм, познаваше всяко домашно огнище — минал бе през нивите и ливадите, през слепотата и през окатостта на българската душа. Така личността на отделилия човек обоби надеждите на целия народ. Образът на истинския Левски замени мечтата за Левски. . . Ще минат тридесет и седем години. Толкова ще трябва, за да се превърне реалният човек отново във виление. Изглежда, че това е пътят на безсмъртието, пътят на вечните. Нека го повторим. Нуждата ражда мечтата, мечтата ражда човека, човекът — преданието. . . И с право се питаме — имало ли го е Левски — живял ли е, носил ли е расо, увивал ли е спартали копитата на вуйчовия си кон, прескачал ли е трапове? Съден ли е в София, бесен ли е? В крайна сметка от голямото разстояние на историята това е без значение. Важното е, че една жажда да се видим, да се усетим като народ, бе наситена, че национална сила бе усетена, че едно мечтание бе сбъднато. . .

И става нещо страшно. Левски дойде от мечтите на един изстрадал

народ и скоро отиде при тях. От тленните, от реалните остава нещо. От Левски не остана нищо. И един гроб даже. Остана едно тефтерче. И един кичур коса. Безсмъртните толкова оставят. Малко нещо, но в него има всичко. Колко години търсим гроба му, за да имаме едно конкретно място, на което да се поклоним. Как стана така, че не знаем къде са костите му? В отговор на този въпрос, колкото и мъчен и неудобен да е той, се преснема също България. Тази, която той не харесваше, която го гнетеше и за която в тефтерчето си той многозначително написа: Народе???. Той дойде от небитието, дойде изтеглен от вековете и отиде в тях. . . По този начин всяко българско сърце стана негов гроб. Както всяко българско сърце беше негова люлка. Там, където се роди, там в края на краищата бе погребан. Ето защо Левски е на всекиго.

Той стои пред нас и колкото годините ни отдалечават от него, толкова той ни придърпва към себе си. И пак иде въпросът — с какво понапред? Историците търсят в него ония образци, които правят вечни революционните добродетели. Философите — мировъзрението на революцията, етиците — покритието на своите морални принципи, писателите — завършената личност, селянинът — своята утеха, учителката — най-добрия ученик. Всяка наука, всяко време и всеки занаят искат да направят Левски свой. Да го превземат, да си го приспособят. Левски си остава неприспособяем — нито за нуждите на науката, нито за усилията на писателите, нито за мерака на етиците.

Уж всичко знаем за него, а той продължава да ни се изплъзва. И верен на някои по-дълбоки и понякога неосъзнати инстинкти, българинът с лекота маха на цялото това духовно усилие да повторим Левски. Защото е разбрал — никой не може да повтори мечтата. Никой не може да надникне в сърцето — никой не може да преснеме душата. Да се създаде мечта, да се нарисува надежда — може. Но да се повтори — никога. . . Това усилие да повторим Левски беше, е и, мисля, ще остане наша национална мъка, наша недокрай осъществена мечта, наше копнене.

И нека си остане. . .

Ние не сме народ, който си пада по божествата. Нещо повече — доколкото ни ги е дала църквата, правим-струваме, гледаме да ги приземим, да ги изравним със себе си. Народ, заченат още с бунтарството на богомилите, минал през тежки и дълголетни борби и непознал покорството, единствено пред Левски ние странно притихваме и се укротяваме. Нещо повече — неговите земни дела, прости и обикновени, познати на всеки селянин, стояли до коляното на всеки занаятчия, — ние ги обожествяваме. . .

Да вземем цървулите на Левски, с които го рисуваха някога по нашите читанки. Някой може ли да си представи, че тези цървули, че навущата му, че вървите, с които са кръстосани те, са като всички други прости навуца и цървули. . . Изглеждат ни те други — непознати, переални, като че не са тъкани от ръка, като че не са съшивани от хора смъртни. . . Ами конят, с който тръгна той от манастира, ами трапът в Сърбия, който прескочи. Ами бръсначът, с който го бръснаха. Не е от обикновените пръти в нашето съзнание и онзи плет в Къкрина, в който връвта на навущата му се закачи. . . Не искаме да е от обикновените. Нашето общение с Левски, заповедите на нашето сърце ги правят други.

Ние не можем да си представим и Левски скрит в килия, укро-

тѣн, омиротворен, нямаме представа и не искаме да имаме, как яде, как спи, как стъпва по земята. Знаем, че е пял. Че е пял хубаво, омайно. Знаем, но вслушахме ли се в песента му, чуваме различни гласове. Представим ли си кое да е негово конкретно действие, объркваме се... Левски е толкова неуловим, че се изплъзва сякаш и от себе си... Така той ни изправя пред още една трудна и непосилна работа... Казахме, че сме народ, който вярва само на онова, което с ръка може да пипне, с което може да се разговори, което може да тури до себе си. Нашата българска ръка е винаги протегната — я ланеца на големеца да побара, я да го потуша по рамото, за да можем в крайна сметка да кажем: „Този ли бе, Васил Левски — от Карлово? Че не го ли зная аз него...“ Никой никога не изрече подобни думи. Никоя уста, дори и най-хлебоустата, не посмя да го упомене с укор. Никоя помисъл, дори и най-скверната, не положи труд да посегне върху светостта му...

Като да е бил тоя човек от някаква непозната материя — ха се протегнеш да пипнеш ланеца, ха се е дръпнал на потребното разстояние. Ха си посегнал да видиш чашата му с кафе, ха чашата е станала невидима. Ха си поискал да седнеш до него — ха пейката се възнесла... Как става всичко това — питаме се? Защо Левски не се даде никому, и на шега дори. И за миг дори.

И не хваща ред, не става никой ошит — и него малко да омаскарим. Ако не да омаскарим — все пак поне тук-там в нещичко като нас си да го направим. Удряхме си по едно око — хайде холан, чак пък толкова ли е светец... Търсехме и в тежките му митарства из България някъде и нещо с нечиста ръка да е пипнал, накриво нейде да е стъпил, приказка крива да е хвърлил. Не лови ред никакво усилие, никаква мътва. Левски стои чист. Левски стои недосегаем и този път народната памет отхвърля всичко, което дори малко нещо може да приземи Дякона.

И ръката ми се протяга към тленното. Към онова тефтерче, писано от неговата ръка, държано в неговия джоб и негови промишления и тревоги носило...

То, струва ми се, отговаря на някой от тия най-трудни въпроси, които надхвърлят нашето себепознание, които ни отправят от реалното към легендата... Защото там, в това тефтерче, ние виждаме преснети своята родова същност, взета в своя най-префинен, най-изящен вид... И разбираме, че не толкова Левски е носил в себе си това тефтерче, колкото това тефтерче е носило в себе си България.

Ако имаме очи за него, ако имаме потребните сетива за кратките му редове, една цяла народопсихология ще прочетем — трогателна и искрена, съдбата си като народ и душевност ще открием...

Да започнем с първото — с великата народна справедливост. Неунищожена от робството, непомамена от предателската ръка на подкупа, неразмита в безметежната популярност на Ориента... Тая справедливост ни влудява. И няколко години по-късно, когато Левски вече ще лежи неизвестен и превърнат в знаме, което Бенковски и Ботев ще грабнат, Захари Стоянов отново ще ни разкаже за тази справедливост в дните на въстанието. В часа на същата тази себепроверка, за която ни беше приготвил Левски. Тая справедливост ще видим ние — ред по ред, ден по ден и час по час, творена в тия девет години — изумяваща ни в писмата му до отделни дейци и личности, в които той проумяваше и разнасяше новата нравственост и правда на времето.

Ето я в тефтерчето, изречена най-просто.

— На сирота жена, при която намирам прибежище в зъл случай,
пък сирота няма отде — 105 гр.

— И за ядене в къщата, дете се прибрам, защото са бедни
— 50 гр.

— По свети Васил дойдоха да ми честитят народни деца — 8 гр.

Малцина знаят, че Левски прекара години наред в скитане и правене на свободна България с една незатворена рана. Може ли някой от нас, днешните хора, да си представи тая сила на духа, тая страшна воля, за която няма нито ред, оставен за хленч, нито дума за мъка. Ето го революционното, ето го народното достойнство. Да не притесняваш, да не искаш онова от другите, което можеш сам... Тефтерчето пази трогателни рецепти за самолечение — както са чути, както са били подръчни, за да се лекува сам, за да носи по своите си сили мъката и болката...

И още трябва да прибавим — Левски събра по един най-невероятен и неповторим начин човешката отговорност пред делото, пред народа си и пред времето. Той ни остави едно послание за отговорност, което днес изглежда даже неудобно. Ето редове от това послание — станало отпосле битие и съвест на хиляди други борци и редници на Свободата...

— За чорапи на Димитра и на мене — 12 гр.

— За небетшекер за кашлица, салеп пих, почерпих и къщните хора — 2,10 гр.

— За баня с един и още — 2,20 гр.

— У Христови в Дростене изгубих една жълтица. Вечерта на друг ден питах намерена ли е, казаха ми, че не я намерили — 54 гр.

— В Трявна за едни обувки за по кърът с подковите засдно — 31 гр.

— И пак три яденета и осем кафета — 2,2 гр.

Представяте ли си, ако всеки от днешните българи беше дотолкова отговорен пред държавата си, че и кафето да си пише в сметката, и хляба, и маслините, които е купил, за да преживее — каква държава щяхме да бъдем!

Това тефтерче ни разкрива още и народната сдържаност в час на мъка и страдание. Съдете сами...

„В Букурещ 1870 г. почина брат ми Христо, на 9 април — часа 11 1/2 по европейски през денят.“

Толкова. Силно. Просто. Стъписвашо чак.

Къси, кратки редове — писани на коляно, в тъмното, на гърба на коня — с мастило или молив, — както дошло, когато дошло, когато имал минута, свободна от хора и път. Ала в тях е България, Такава, каквато е. И такава, каквато трябва да бъде. Каквато я е виждал Той. Чиста и свята като републиката, за която умря. Чиста и свята като самия него. Това тефтерче е едно огледало, което далеч и дълбоко препраща светлините си — да видим най-скътаното и най-великото в народната душа. За да го извадим в потребен час.

Писмата, тефтерчето и останалите от Левски малко други документи като да са стъпалата, които ще ни отведат пред онова, което и днес ни обърква със своята необятност... Това са протоколите от разпита чрез специалния турски съд.

И ако писмата на Левски до този или онзи от дейците на въстанието бяха моралът на бъдещата революция, нейната програма и чест, ако тефтерчето на Левски беше народната душа — взета в нейния

най-чист, най-трогателен вид, — протоколите от разпитите пред съда откриват интелекта на Левски.

Четете ги! Правете си проверки — закривайте с един лист отговорите на Левски на въпросите на съда, поставете се на негово място и се опитайте вие да отговорите. Само така можем да разберем колко невероятен е този човек, колко несмъртен е, и колко малки сме ние пред него.

Думите са верни и неверни. Мисълта е точна и неточна. Точно толкова точна, колкото да има потребната култура на разговора, и точно толкова неточна, колкото да спаси живите, да върне достойнството на недостойните, да опрости страха на страхливите, да даде величие и нов живот на делото.

Кой ум е способен на такава мярка, кой език е подвластен на такава пластика, кое сърце може да издържи на такава проверка. Толкова може, толкова мощ, толкова достойнство природата дава единствено на най-скъпите си. . .

На онези, които единствено могат да се вмести в нейния ред, единствени могат да я продължат. . .

Той умря, той бе обесен — смутил, объркал и предизвикал искрено нежелание дори на съдиите си да го поставят на въжето. Умря, преди да види свободата, преди да поеме от въздуха ѝ, преди да поживее с нея. Но той умря честит, защото я носеше от майчината си утроба. Това, което бе целта на живота му — да даде на всички, ако не свобода, то жажда за нея. И той успя.

Когато говорим за Левски, ние се изправяме пред една своя мярка. И макар че тя бяга от нас, макар че упорито ни се изплъзва, цяло щастие и честитост ще бъде за нас, докато я гоним, докато ѝ подравяваме, докато искаме като нея да бъдем. . .

Едно страшно огледало, пред което, колкото и да се извърташ, скрито не остава. И отпред вижда, и отзад. Съвест и мярка — превърнати в слънце и знаме на рода и на земята българска. Това все пак е може би Левски!?